

General-pukovnik
u penziji
NIKOLA PEJNOVIĆ

Istorijske teme i „dileme”

(Veselin Đuretić: „Saveznici i jugoslovenska ratna drama”)

Studija „Saveznici i jugoslovenska ratna drama” dr Veselina Đuretića već svojim naslovom počinje da stvara dvostruke nedoumice.¹ Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Jugoslaviji ne mogu biti podvedeni pod pojam „drama” stoga što su, iako u izuzetno teškim istorijskim uslovima, izvođene sa velikim slobodarskim i revolucionarnim zanosom i krunisane najblistavijim poredama, najvećim u istoriji svakog našeg naroda i Jugoslavije kao istaknutog učesnika u borbi protiv fašizma u toku drugog svetskog rata. Sadržaj studije pokazuje da se leksička odrednica „drama”, pre svega i najviše, odnosi na slom četništva kao retrogradne i kontra-revolucionarne snage na jugoslovenskom tlu, koju autor u svom obimnom ostvarenju uporno i dokraja tretira kao drugi antifašistički pokret u našoj zemlji, a pre svega u Srbiji. Istinske drame, kakve su bile aprilski slom 1941, ustaški genocid nad Srbima, nemački masakri u gradovima Srbije i progoni Slovenaca, odigrale su se pre nego što je i postojalo savezništvo o kojem je reč. Stoga je shvatljivo da svi oni koji ne prihvataju četništvo sa takvim kvalifikativima ne mogu prihvatiti ni njihov logično neslavan kraj kao društvenu dramu Jugoslavije. Ukoliko bi se i to htelo figurativno izraziti, onda bi bolje odgovaralo

¹ Veselin Đuretić, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*, Srpska akademija nauka i umetnosti i Balkanološki institut, posebna izdanja, knjiga 23, Beograd, 1985.

rao naziv „opereta” nego „drama” najvećem delu naroda Jugoslavije, a naročito njenim oružanim snagama, a naziv „drama” samo četničkim kolovođama.

Naglašeno vezivanje saveznika za takvu vrstu drame, namerno ili nenamerno, stvara utisak o njihovoj precenjenoj ulozi u našim unutrašnjim zbivanjima. Sadržaji će, takođe, pokazati da je autor u iskrivljenom ogledalu prikazao i ocenio ulogu saveznika u odnosu na tokove i rezultate unutrašnjih zbivanja, i da im je pripisao ulogu glavnih aktera i presudnih arbitara. U podtekstu će se to razumeti kao pokušaj da se četnici ne samo politički i moralno rehabilituju već i da se dokaže da njih nisu pobedili unutrašnji protivnici — pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta, već su, navodno, žrtva međunarodne zavere. Sve u svemu, prvi utisci o prenapregnutosti naslova pokazaće se tačnim.

Rezultati istraživanja obuhvaćeni su dvotomnom studijom, čiji se sadržaj podjednako odnosi na zbivanja u zemlji i na ona na međunarodnoj sceni, uz integralnu primenu opisno-preglednog i analitičkog postupka. Hronološki dinamička orijentacija u eksponiranju istorijskog toka problemski je najviše vezana za odnose između dva „antifašistička centra”, kako ih autor tretira, odnosno za relaciju četništvo — narodnooslobodilački pokret. U osam obimnih poglavlja autor je detaljno, a po mnogim parametrima i ekstenzivno, naveo uzroke i tokove unutrašnjih podela, postignutih kompromisa i, konačno, dramatičan rasplet — kao epilog, koji se presudno veže za ulogu saveznika, čime se borbeni i ukupni naponi narodnooslobodilačkog pokreta relativno umanjuju i delimično devalviraju. Iz strukture studije i iz naziva njenih poglavlja, a još više iz samog teksta, može se uočiti da je autor spoljnoj propagandi posvetio prenaplašenu pažnju, prikazujući je kao odlučujući činilac za ponašanje saveznika, na štetu ocene unutrašnjih napora. Propaganda narodnooslobodilačkog pokreta često je prikazivana kao nestvarna, zavodnička i lažna, kao svojevrsan paradoks, dok propaganda protivničke strane (četnici, kvislinzi, londonska vlada i deo velikosrpske emigracije) uopšte nije prikazana, a kamoli analizirana i ocenjena.

U jezičko-stilskom pogledu studija je neuobičajena. Terminološko-pojmovne veličine upotrebljavane su tako da je potrebna neka vrsta prethodnih objašnjenja, budući da je autor, zbog pragmatikih i usmerenih potreba i motiva, strogo odvajao odrednice: „nacionalno” od „revolucionarnog”, „revolucionarno” od „političkog”, „ideološko” od „nacionalnog” i „političkog”, „komunističko” od „nacionalnog” i „političkog” itd., a sve radi „jasnijeg” odvajanja i tumačenja navedenih unutrašnjih podela (kod nas je revolucionarno vezano čak za stva-

ranje novih nacija, a nacionalno za formiranje komunističkih partija). Stil je atraktivan, ali i zamoran, podjednako konkretan koliko i apstraktno zamagljen, i često dvosmislen. Komplikovanost situacije na našem ratištu na unutrašnjoj i spoljnoj sceni autor je pretežno prikazao velikom intelektualnom snagom i izuzetnom analitičkom sposobnošću, sa istančanim osećanjem za sve političko-diplomatske manevre, ali i uz veliku dozu subjektivizma i pristrasnosti. Šteta je što mu metodološka orijentacija, globalna opredeljenja i vrednosni sudovi i ocene nisu uvek usklađeni sa mogućnošću transpozicije. Pokazalo se da za istoriografsko istraživanje nisu dovoljni samo dobra volja i bistre oči, pa ni tragalačka strast, već, najviše, jasna i čvrsta politička, ideološka i moralna opredeljenost, kojom se može iskazati i stvarni naučnički integritet. Treba reći i to da i prikraćeni humanisti mogu biti najbolji fizičari, ali istoričari nikako. Možda će neki od ovih akorda zazvučati preuranjeno, a do njih se došlo na osnovu toga što je u javnosti već bilo reči o autoru i njegovom delu, kao i zbog objašnjenja nekih kategorija vezanih za naslov i spoljnu strukturu dela.

Ništa se dalje u uvodu o autoru i njegovom delu ne može reći bez zalaženja u sadržaj i bez njegovih odgovarajućih analiza. Tek detaljna i opširna analiza studije i njeno objektivno kritičko vrednovanje može celovito pokazati u čemu su njene naučne i društvene manjkavosti, a u čemu istraživački doprinos autora. Zadržaćemo se na nekoliko većih i u društvenom pogledu najvirulentnijih problema, koji deluju izazivački i čine okosnicu svih drugih, iz njih izvedenih ocena i stavova. Oni sadrže flagrantnu reviziju do sada poznatih istorijskih i političkih spoznaja i sudova, i kao takvi tangiraju najšire društvene potrebe. Među takve spadaju teze o navodno istorijskoj i društvenoj deplasiranosti odrednice „velikosrpska hegemonija” kao pojmovnog i naučistorijskog činioca; o četništvu kao „antifašističkom pokretu” u toku drugog svetskog rata, pre svega u Srbiji, kojem je autor kao istorodnu snagu dodao i Ljotićeve i Nedićeve kvislinške službe i snage, i o oceni uloge savezničkog faktora u tokovima i rezultatima zbivanja u Jugoslaviji.

1. O „velikosrpskoj hegemoniji”

Radi ilustrovanja Đuretićevog stava o tome pitanju navešćemo dva citata iz njegove studije:

„Splet neobičnih okolnosti uzrokovao je veliki nesporazum savezničkog svijeta i ratujuće Jugoslavije. U prvim danima drame prikrivalo ga je stanje zbunjenosti — pred činjenicama koje su pokazivale

ponašanja suprotna svakoj političkoj prognozi. Narod 'ugnjetač' drugih i nosilac 'profašističke' politike bio je glavna žrtva fašističkih agresora i manjine 'ugnjetenih' antifašističkih saveznika."²

„Na jugoslovenskom tlu su se u vihoru rata između sebe borili i ljudi i duhovi, fatamorgane istorijske i društvene svijesti, legende i mitovi. Dva pojmovna mita imala su najveći istorijski 'učinak' — mit o 'velikosrpskoj hegemoniji i ugnjetavanju' i mit o 'hrvatskim partizanima'.”³

Oba citata više govore o autoru nego o samom predmetu. Pored malicioznosti u odnosu na druge „antifašističke saveznike”, formule autora su sa marksističkog i sociološkog stanovišta neprecizne, jer pripisuje velikosrpski hegemonizam, umesto određenoj društvenoj grupi, čitavom srpskom narodu, koji je, što je tačno, prvi bio na udaru ugnjetavanja i porobljavanja. Međutim, u shvatanju pojma *hegemonizam* mora se strogo diferencirati narod od upravljačke — vladajuće grupacije, koja se nije ponašala u interesu naroda i kao njegov društveni izraz, već po zakonima uskih, klasičnih skorojevićkih interesa i apetita. Tezu o nepostojanju velikosrpske hegemonije autor je zasnovao isključivo na činjenici da se Srbija nalazila na nižem stupnju ekonomskog razvitka i da je između dva rata više investirano u Hrvatsku i Sloveniju nego u nju. Tom argumentu se ne bi imalo šta prigovoriti da bogata istorijska praksa ne dokazuje da klasne društvene grupacije svoju unutrašnju ili spoljnu hegemoniju ostvaruju ili pokušavaju da ostvare širokim dijapazonom mera i postupaka koji, uvek i svuda, nisu ekonomski, ili nisu primarno takvi.

Instrumentarijumi vojne moći, geostrategijskog položaja, ideološke superiornosti, civilizacijske prednosti, naučnih dostignuća i mnoštva drugih relevantnih merila kombinuju se u najrazličitijim modalitetima u postizanju ciljeva hegemonije. Autoru je ta teza bila potrebna ne zbog svoje naučne fundiranosti i istorijske istinitosti već zbog toga da upotpuni argumentaciju i zaokruži sliku o položaju Srba u toku drugog svetskog rata, kojima je, nedužnim i neizazvanim kao naciji u celini, zapretila opasnost po životnu egzistenciju i biološko uništenje. Neosporne su strahote koje je preživio srpski narod, ali se ne možemo zadovoljiti samo emocijama koje izaziva njegova sudbina u nedavnoj prošlosti. Naime, od nauke moramo zahtevati sva razjašnjenja koja, makar i u najmanjoj meri, mogu doprineti istorijskim spoznajama te kataklizme. Na tom putu ničemu ne koristi brisanje, ili preinačavanje i iskazivanje u pozitivnom smislu uloge

² Isto, knjiga I, str. 27.

³ Isto, knjiga II, str. 252-253.

velikosrpske dinastičko-radikalno-pašićevske i vojnobirokratske kamare, čije motive autor svodi na postizanje dobronamerne progresivne i bezinteresne „homogenizacije” Jugoslavije.

Nije ni moguće, a ni potrebno, u ovom kontekstu šire elaborirati principe i praksu vladajućih garnitura Kraljevine Jugoslavije, ali je svrsishodno podsetiti na neke od njih da polemika ne bi bila bez ikakvih argumenata. „Homogenizaciju” jugoslovenskog etničkog mozaika nije bilo moguće ostvariti metodama diktata, asimilacije i državnom strukturom koja je više asocirala na koncept „Velike Srbije” nego na zajednicu više nacionalnih individualiteta. Prirodno je bilo očekivati i doživeti različite otpore takvoj politici i pojavi političkih pokreta sa ciljevima nacionalne slobode i ravnopravnosti, ali i pojačanu vojno-policijsku represiju režima kao protivmeru takvim procesima. Metodi i ciljevi društvenog i političkog obespravljanja radničke klase, zabranom njenog političkog i sindikalnog organizovanja, potpuno su se podudarali sa politikom međunacionalnih odnosa i sa njom činili celinu. Antikomunizam na spoljnom i unutrašnjem planu uslovio je da je Kraljevina Jugoslavija tek pred početak rata, kao poslednja evropska zemlja, priznala SSSR kao subjekat međunarodne zajednice i s njim uspostavila diplomatske odnose. Antikomunistička histerija, sa posebnom blagonaklonošću prema belogardejskoj emigraciji iz carske Rusije, uz nebulozne snove o nasleđivanju carskog trona Romanovih, imala je direktnu vezu sa ponašanjem i odnosima četničko-monarhističkih snaga i za vreme rata. Inače, za sve vreme postojanja stare države diplomatsku službu i međunarodne odnose zemlje velikosrpska vrhuška je držala gotovo isključivo u svojim rukama. Gotovo u istoj meri, na unutrašnjem planu je suvereno raspolagala vojnim, policijskim i upravnim aparatom, koji je formirala i vodila na principu odanosti kralju i monarhiji. Predsednici vlada i ministri vojske i spoljnih poslova isključivo su bili Srbi iz Srbije (sem epizodno Korošeca), što je mala ilustracija odnosa u celini. Kad se tome dodaju pobedničke i „oslobodilačke” zasluge, sa pretenzijama na različite društvene privilegije, a pre svega na vladanje u „pripojenim” prostorima, hegemonija se prizemno manifestuje kao obrazac stečenih prava na primat u društvenom životu. Ispoljavane su i tendencije jezičke suprematije. Osim toga, demografska razmeštenost srpskog življa na gotovo svim širinama jugoslovenskog prostora bila je objektivna pogodnost za praksu i ispoljavanje hegemonističkih ciljeva u situaciji kada su vladajući krugovi pribegavali konceptu nacionalne majorizacije.

„Unutrašnju političku nestabilnost naročito je produbljivalo neriješeno nacionalno pitanje. U novostvorenoj državi s višenacional-

nim sastavom uspostavljena je politička hegemonija srpske buržoazije, koja se oslanjala na sile pobjednice u ratu i sama raspolagala vojnom silom. Hegemonistička politika izazivala je žestok otpor građanskih nacionalnih pokreta, osobito Hrvata i Slovenaca, koji su težili podjeli političke vlasti i zaštiti vlastitih ekonomskih interesa. Zbog toga se u novostvorenoj državi od samog početka rasplamsavaju međunarodne političke borbe.”⁴

Sve to (a mogli bi se navesti mnogi slični primeri) davalo je vidljiv pečat bivšem državnom sistemu i uticalo na prilike i situaciju, kako u aprilskom ratu tako i u toku narodnooslobodilačke borbe, pa, prema tome, istorijska nauka treba da utvrdi mere i načine njihovog ispoljavanja, a ne da se zaklanja negiranjem nečega što je u društvu objektivno postojalo. Naravno, to ne znači pravdanje onih mračnih snaga koje su radile na razbijanju i komadanju Jugoslavije u ime hitlerovskog novog poretka, habzburške katoličke federacije ili kominternovskih dogmatsko-borniranih parola. Time se, pogotovo, ne može ublažavati monstruozni ustaško-genocidni zločin, redak u ukupnoj istoriji ljudskog roda među narodima istog ili sličnog porekla i karaktera.

Prema tome, u Jugoslaviji se nisu borile nikakve metafizičke sile oličene u duhovima, mitovima i legendama, kako ih autor naziva, već realne društvene snage, proizašle iz stvarnih odnosa bivšeg društva, i to ne samo iz njegovog srpskog dela, nego iz celokupne zbilje. Niti je doprinos istorijskoj istini, niti usluga srpskom narodu negiranje nečega što je istorijski postojalo i što je odavno opštepoznato, umesto da se određeni društveni fenomen, kao što je hegemonija, istorijski razjašnjava razotkrivanjem njegovih uzroka i posledica primenom Marksovog analitičkog metoda. Nije slučajno što i Dimitrije Tucović u poslednje vreme dolazi pod udar neonacionalističkih i ideoloških kritičara.

2. O četničkom „antifašizmu”

Radi ilustracije autorovih stavova opet ćemo se poslužiti citatima iz knjige.

„Četnički antifašizam, u prilagođavanju datoj okupacionoj situaciji dozvoljavao je razne oblike ponašanja — od borbenog (sporadičnog i ograničenog), preko samoodbrambenog na teritorijalnoj osnovi, koji je značio kontrolu manje-više svih seoskih naselja, do kolaboracionističkog, na antikomunističkoj osnovi, koji je katkada negirao

⁴ *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar *Komunist, Narodna knjiga, Rad*, prvo izdanje, Beograd, 1985, str. 59.

samu prirodu antiokupatorskog opredjeljenja naroda. Ipak je on i ideološki i politički bio uperen protiv porobljivača, i to je jasno isticao u svojoj cjelokupnoj propagandi pripreme sljedbenika za konačan obračun — 'kada kućne čas'." ⁵

„Iz partizanskih izvora su, posredstvom Kominterninih servisa, stizali i oni izvještaji koji su četničku organizaciju spuštali na pravi kvislinški nivo. Katkada su ih pratili preuveličavanja i jednostranost. U septembru 1942. godine najčešći su bili izvještaji o sporazumima četnika sa Nijemcima, iz kojih je bio izostavljen glavni motiv privremenih antikomunističkih kompromisa — zaštita srpskog naroda od represalija.” ⁶

Primetno je da autor na sebe uzima angažman moralnog i političkog opravdanja četničke kolaboracije, jer je i za njega dovoljan *antikomunistički motiv* za pravdanje nacionalne izdaje. Pokazaće se, docnije, da je u tome stavu znatno ispod etike britanskih konzervativaca. Naime, četnička deklarativna propaganda nije „preuveličavanje”, već samo ono što je proizlazilo iz „partizanskih izvora”, što će se, na kraju, svesti na to da su partizani krivi za izdajnički zločin četničkih glavešina.

Na osnovu celokupne studije, nedvojbeno se stiče utisak da je njen najdublji smisao u dokazivanju teze o četničkom antifašizmu u Srbiji i Jugoslaviji, tj. teze o drugom oslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji, a time i u njegovoj političkoj i moralnoj afirmaciji, sa svim društvenim reperkusijama koje iz toga proizlaze. Štaviše, autor pod pojmom srpskog antifašizma ne ubraja samo četnike Draže Mihailovića već i sve ostale kvislinge i kolaboracioniste, kakvi su Milan Aćimović, Dimitrije Ljotić i Milan Nedić sa svojim garniturama, dokazujući egzistencijalnim razlozima nužnost i opravdanost njihove pojave i uloge koju su imali u vreme okupacije. Na osnovu toga, stvara se vratolomna pojmovna i politička logika prema kojoj se istovremeno može biti fašistički saradnik i antifašista. Pri tome, se na pristrasno čudan način, autor obara na levičarsku propagandu, koja je ispala najveći krivac za to što je domaća i saveznička javnost pogrešno informisana i zavedena u pogledu nacionalne i antifašističke misije tih okupatorskih vazala. Da bi razjasnio i učinio ubedljivim svoja stanovišta autor se usput izjasnio i protiv promena vezanih za 27. mart 1941. godine — čime se njegova koncepcija zaokružuje.

Razmeđe između narodnooslobodilačkog pokreta, kojim je rukovodila KPJ, i tzv. četničkog pokreta autor izražava i formuliše nekom vrstom jednačina, od kojih četnička glasi — nacionalni politički rea-

⁵ Isto, knjiga II, str. 192-193.

⁶ Isto, knjiga I, str. 175-176.

lizam neborbenog tipa; a NOB-a — internacionalno-revolucionarni realizam bezobzirno borbenog i oružanog tipa. Već takva početna klasifikacija karaktera i ciljeva jedne i druge strane sadrži suštinska naučna i praktična politička izvrtanja. Ona se sastoji u tome što se narodnooslobodilačkom pokretu dokraja oduzima atribut nacionalni, a tzv. četničkom pokretu prikriva odrednica kontrarevolucionarni, što se u kasnijoj razradi pokazuje, ali i opravdava, kao stvar taktičkog manevra. Ispravno je i shvatljivo nastojanje autora da rasvetli i objasni izuzetno teške i svirepe uslove u kojima se našao srpski narod u Srbiji, i van nje, u prvoj godini ratnih zbivanja, i što pri tome pokušava, a delimično i uspeva, da mirno razdvoji propagandne „nanose” od činjenica i stvarnih događaja, ali nije jasno zašto to ne čini na dosledan, principijelan i nepristrasan način. Veličinu borbeni, iz navedene jednačine, autor vezuje isključivo za narodno-oslobodilački pokret, dok četnicima pripisuje pasivnost i mirotvornu ulogu sa sumnjivom diverzantskom aktivnošću, ali navodno samo protiv okupatora, ostavljajući neobjašnjenu njihovu krajnju i fanatičnu borbenost protiv oružanih snaga NOR-a i antifašistički orijentisanog naroda. Nije slučajno što autor nije ni pomenuo inicijativu četnika pri napadu na partizane u Srbiji 1941. godine. Na sličan način, sa najvećim razumevanjem, tretira četničko-okupatorsku kolaboraciju kao patriotski i moralno dozvoljeni način ponašanja, pa čak i kao preporučljivu strategijsku orijentaciju. „Tito je koalicione simbole najviše koristio u cilju diskreditacije četnika. Mistifikujući svoje ideološke ciljeve, on je putem konkretne borbene aktivnosti stvarao propagandnu zavjesu, omogućavajući da protivnik pred licem svijeta počne da srlja u provaliju između svojih, okolnostima nametnutih, nacionalno-političkih i komunističkih i internacionalno-političkih rezona.”⁷ Zar to, čak i po terminologiji, ne liči na pročetničko dociranje i antikomunističko huškanje.

Autor nije na visini naučne objektivnosti ni kada objašnjava razloge za represalijske nad narodom u Srbiji kao primarni, pa čak i jedini motiv četničkog opredeljivanja i ponašanja za sve vreme rata. Radi se o tome da su „srpski antifašisti”, počev od Dimitrija Ljotića do Draže Mihailovića, činili glavni deo sistema i preduzimali represalijske, i da su najaktivnije učestvovali u svim progonima nad srpskim rodoljubima i srpskim narodom u celini. Poznate masovne krvave inkvizicije, logorska stratišta, policijske racije i četnička bestijalna klanja nisu samo stvar germanskog osvajača i njegovih vojnih i policijskih snaga, već su zajedničko delo udruženih spoljnih i unutrašnjih fa-

⁷ Isto, knjiga I, str. 146.

čističko-kolaboracionističkih faktora koji su se u toj funkciji dokraja izjednačavali.⁸

Više je srpskih žrtava palo od domaćih saradnika okupatora nego od nemačkih osvajača. Dok se o tom istorijskom događaju razmišlja, nemoguće je ne osvrnuti se na sadašnjost i ne povezati našu aktuelnu odbrambenu orijentaciju sa prošlošću. Naime, Ustavom i drugim zakonskim aktima proklamovali smo načelo da niko nema pravo da potpiše ili prizna kapitulaciju i okupaciju, da su svi građani dužni da u svim uslovima nastave oružanu i svaku drugu borbu u pozadini agresorovog fronta, da se svaki akt saradnje sa okupatorom kvalifikuje kao najteži čin izdaje i da se najstrože kažnjava. Da li je to revolucionarni dogmatsko-sektaški fanatizam, kako bi se po Đuretićevim istorijskim normama jedino mogao okvalifikovati, ili je to realna nacionalno-revolucionarna orijentacija u današnjim i budućim svetskim konstelacijama? Ne smatramo to kontraargumentom autorovim rezonovanjima o prilikama u Srbiji, jer se radi o veoma različitim vremenskim i društvenim uslovima, ali ga navodimo kao primer za to da je moguće na različite načine tražiti izlaze iz teških prošlih i budućih kritičnih situacija. Na primer, može se navesti pretpostavka, više teorijska nego praktična, prema kojoj bi situacija u Srbiji bila sasvim drugačija da se četnici nisu orijentisali na fanatičnu antikomunističku delatnost ne samo radi spasavanja od represalija već zbog dominantnog vlastitog motiva, i da nisu svojom mrežom pokrili i opresijom terorisali sva srpska sela i gradove — oslobodilački pokret bi našao mogućnost da stalno i postepeno mobilise sve veći broj boraca u Srbiji i da ih uvršćuje u jedinice u drugim krajevima sve do kraha germanskih osvajača. Toj tezi je u prilog i činjenica da su četnici u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori tražili i prihvatili još otvoreniju saradnju sa okupatorom, koji nije primenjivao represivne mere prema stanovništvu poput Nemaca u Srbiji i gde je, radi spasavanja srpskog naroda, prvenstveno važilo pravilo: što snažnija oružana borba protiv ustaških monstruoznih nasilja. Štaviše, četnici su otpočeli, i do kraja praktikovali, kolaboraciju sa ustašama, a ne samo sa Italijanima, Nemcima i drugim okupatorima.⁹

Konačno, treba navesti argumenat, možda sam po sebi dovoljan, da onaj koji je saradivao sa okupatorom i sve vreme rata zajedno sa njim i drugim kvislinzima vodio ogorčenu i otvorenu borbu protiv

⁸ Autor je uzeo u odbranu i apel srpskom narodu, koji je bio sredstvo nemačke okupatorske pacifikacije, čime je dokazao svoju punu doslednost. („Vreme”, od 13. avgusta 1941. godine.)

⁹ U pismu od 15. aprila 1945. advokatu Ranku Brašiću sa porukom Anti Paveliću i instrukcijama za pregovore sa njim o zajedničkoj borbi protiv NOP-a, Draža Mihailović upućuje „Ekselenciji” Paveliću zahvalnost na

snaga narodnooslobodilačkog pokreta, bez obzira na motive i zadnje namere, ne može nositi kvalifikativ antifašističke snage niti drugog antifašističkog centra u Jugoslaviji.

Svojevremeno je vođena isto tako bizarna rasprava o tome da li su domobrani „rezerva revolucije” ili sastavni deo okupatorsko-kvislinškog sistema, a autor te teze je u raspletu vlastitim primerom dokazao svoje pobude. Naime, stara je i dokazana naučna deviza da se o nekome ne može suditi prema onome šta on o sebi misli i kaže, niti po onome šta namerava, već isključivo prema tome gde se objektivno u određenoj situaciji nalazi i šta čini. Istorijska je istina, oko koje ne bi trebalo, bez zadnje namere, otvarati dileme, da je četništvo, posle početnih nevoljnih i ne mnogo patriotskih koraka, dva meseca posle ustanka svuda izvršilo napade na partizanske snage i počelo da se povlači i okreće ka okupatoru sve do potpune identifikacije sa njim, pri čemu je za sve vreme rata njegovo rukovodstvo ispoljavalo divljački antikomunizam i mržnju prema svemu oslobodilačkom i demokratski slobodarskom.¹⁰ Umesto da traži odgovarajuću definiciju za njegovu izdajničku, kolaboracionističku, šovinističku i antikomunističku delatnost i njegovo mesto na skali jugoslovenske i evropske fašističke i profašističke delatnosti, autor se napreže da odbrani njegove prljave i krvave barjake. Jer, dok istražuje i objašnjava uzroke i načine nastanka i razvoja te pojave nauka se kreće svojim kolosecima. Čim pređe na njihovu odbranu i zagovarjanja, uz lažne vrednosne sudove, neminovno dolazi do naučnog „iskliznuća”, a pošto se ne radi samo o nauci, niti predmet rasprave može ostati samo u njenim granicama, šire društvene posledice su očevidne i neminovne.

3. Saveznici i propaganda

Arhivske izvore za istoriografsku obradu svoje teme Đuretić je interpretirao veoma detaljno i umnogome ekstenzivno. Pri tome se držao istorijsko-hronološkog kriterijuma, bez pokušaja problemskog subkategorisanja i bez nastojanja da većim presecima dužih vremen-

„ljubaznosti i pozivu”, izraze „poštovanja” i nadu u držanje „vojničke časne reči”, a u pismu Stepincu od istog datuma, pored ostalog, kaže se: „Upućujući Vam ovu molbu ja želim da verujem, da će Vaša Preuzvišenost idući stopama svojih velikih prethodnika odgovoriti svim onim istorijskim dužnostima i zadacima koji se pred Vašu Preuzvišenost postavljaju...” (*Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XIV, knjiga 4, str. 984-985 i 989.)

¹⁰ Uostalom, ni četničke vođe svoj pokret nisu smatrali ni nazivali antifašističkim, ni antiokupatorskim!

skih perioda stvori jasniju i manje razvučenu sliku. Svaki čitalac, a pogotovu onaj koji ima naučno-istorijski pristup, steći će utisak da autor iz dana u dan prepričava i komentariše diplomatsku poštu i dnevnu štampu, što uslovljava i privid ponavljanja i okretanja u krug bez odovarajuće spoznajne vrednosti. Izbog takvog stila i metoda verovatno nije slučajna, niti je bez povezanosti sa projektovanim rezultatima koji su se želeli postići eksponiranjem bogate istorijske građe. Pri tome, problem nije samo u širokim ili u kondenzovanim iskazima, već u dubljem smislu i funkciji onoga što se na taj način obelodanjuje. Prividno, objektivna pozicija jednake distance od oba suprotstavljenja „antifašistička” pokreta u Jugoslaviji omogućava autoru da opise spoljnog i propagandnog zbivanja učini važnijim od onoga što se unutar zemlje događalo na bojnopolju i političkom planu. Jasno je da je to pozicija lažne naučne objektivnosti, jer se istorija ne nalazi samo u arhivskim „krpicama” i papirićima, niti je uloga istoričara da samo režira njihovo prikazivanje.

Ocena ciljeva aktera u sukobu, njihovog društvenog karaktera, kao i strategija jedne i druge strane kojima se ciljevi žele realizovati, okosnica je i jedino ispravan metodološki oslonac u takvoj vrsti istoriografskih poduhvata. Upravo u tome je jedan od glavnih ključeva, koji je autor, namerno ili nenamerno, zapostavio pri „otključavanju glavne brave” na svojim tematskim „vratima”. Kolikogod izgledalo neverovatno, pa i zaprepašujuće, činjenica je da autor nije hteo, ili nije mogao, sve do sada da shvati karakter i ciljeve narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji. U tome je glavni deo objašnjenja svega onoga što kao promašaje ili namerna iskrivljavanja autora kritikuje naša naučna i druga javnost. Suština je u suženoj nacionalističkoj optici i uskim sektaško-dogmatskim interpretacijama. U centru Đuretićevog istraživanja nalaze se ugroženo srpstvo i tuđi internacionalni komunistički prodori u slepoj službi strane sile. . . To može izgledati i suviše uprošćeno i neuviđavno, ali se teško mogu izbeći manje drastične konstatacije kao sredstvo razbijanja kvazinaučnih oblandi. Ova tvrdnja bi bila nepravедna i netačna kada bi autor navedena stanovišta ostavljao četnicima, ali kada se sa njima poistovećuje i pretvara u njihovog navijača i advokata onda to nije objektivna naučna pozicija.

Nacionaloslobodilačku komponentu narodnooslobodilačkog pokreta Đuretić uopšte ne priznaje, već sve ono što se na nju odnosi smatra fa-risejstvom, podvalom, zavaravanjem i nemoralnim. Ako se duboko i suštinski ne shvataju istorijske i društvene činjenice da revolucionarnog preobražaja u Jugoslaviji nije moglo biti bez dosledne i na

najširoj osnovi zasnovane nacionaloslobodilačke borbe, mora se, ne samo politički već i naučno, udariti čelom u zid. Ista maksima vredi i vice versa — da nikakvu nacionalnooslobodilačku borbu nije bilo moguće ni otpočeti ni završiti bez deklarisanog cilja o nevraćanju na staro. Đuretić je nacionalnu politiku i borbu za nacionalno oslobođenje ostavio četnicima, što se vidi iz njegovih formula, a NOR-u je, prema svojim neživotnim šemama, pripisao samo komunističku revoluciju kroz sintagmu „revolucionarni internacionalizam”. „I ime pokreta sa odrednicama 'narodni' i 'oslobodilački' upućivalo je stranog posmatrača da njegove suparnike određuje nasuprot ovih kategorija.”¹¹ Autor se svuda pomno stara da „suparnik” ne bude oštećen, pa cenzorski navodi kako NOP u propagandi nije upotrebljavao atribut „komunistički i revolucionarni”. Njemu je propaganda narodnooslobodilačkog pokreta licemerna i pokvarena zbog toga što neće da prihvati činjenicu da su naši narodi vodili nacionalnooslobodilački rat, pa stoga sve što se u vezi sa tim kaže njemu liči na podvalu.

Čudno je da Đuretiću nije privukla pažnju šira svetska istoriografija, u kojoj bi našao da su se do sada sve socijalističke revolucije odvijale u okvirima međunarodnih ratova i u formi nacionalnooslobodilačke borbe. Pariska komuna je ustala ne samo protiv Tjerovih francuskih šljivara već, pre svega, protiv pruskih junkera i Bizmarkovih osvajača. Oktobarska revolucija nije mogla biti dovršena bez borbe protiv stranih intervenata i njihovih unutrašnjih trabanata u nastavku prvog svetskog rata. Kineska socijalistička revolucija je u najpresudnijoj fazi rešavala i probleme nacionalnooslobodilačkog rata, a slično je i sa drugima. U našem slučaju radilo se i o tome da smo u drugom svetskom ratu, koji je za sve zemlje i snage antihitlerovske koalicije bio pravedan i oslobodilački, vodili narodnooslobodilačku borbu, što je ne samo omogućavalo već i obavezivalo na uklaпанje u opšte svetske progresivne i oslobodilačke napore. Osim toga, činjenica je da se radilo o smrtnoj opasnosti za veliku slovensku i, ujedno, socijalističku zemlju, što je sve sebičnjačke manipulacije svodilo na najmanju moguću meru. Ta napomena se odnosi na autorovu tvrdnju da se KPJ neodgovorno i fanatizovano odnosila prema situaciji i sudbini srpskog naroda i da je zaslepljeno težila samo revoluciji i borbi za vlast. Pri tome ne treba negirati sva sporadična zastranjivanja i ekstremne pojave koji su naneli najviše štete narodnooslobodilačkom pokretu, mada autor konstatuje da ih četnici nisu dovoljno iskorišćavali. Dogmatsko-sektaških manifestacija je bilo, ne samo kada se radi o poznatim ekstremnim pojavama, ali su se one poste-

¹¹ V. Đuretić, *Isto*, knjiga I, str. 146.

peno prevazilazile, a pokret je sve više dobijao narodnodemokratsku širinu.

Posle te osnovne konstatacije postaju shvatljivije autorove ocene saveznika i njihove uloge u jugoslovenskim ratnim zbivanjima. Pre svega, njihova uloga je iznad svake mere preuveličana i, zajedno sa „ljevičarskom propagandom”, prikazana kao sudbonosna i za konačne rezultate presudna: „U jugoslovenskim zbivanjima odlučujući uticaj imali su Vinston Čerčil i Josif Visarionovič Staljin.”¹² Pri tome se, pored sujetnog isticanja snage i efekata levičarskih propagandnih centara, radi o redukcionizmu u odnosu na dinamiku zbivanja na našem ratištu, koja ostaju zasenčena savezničkom ulogom i nekom vrstom uravnilovke u odnosu na četnike, pa ispada da je propaganda narodnooslobodilačkog pokreta bila nerealna i hvalisavo pretenciozna: „Narodnooslobodilački pokret izbio je na međunarodnu scenu i nametnuo se savezničkim silama zahvaljujući prvenstveno svojim uspjesima i pobjedama i pružajući još od 1941. odlučan otpor njihovim nastojanjima da oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije podrede isključivo svojim vojnim i političkim interesima; tako je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije priznata kao značajan vojni faktor s kojim su savezničke sile uspostavile suradnju.”¹³

Postavlja se logično pitanje zašto je autor izostavio da kaže ijednu reč o četničkoj i desničarskoj propagandi, koja je dugo bila dominantna, a da se ne kaže da je bila lažna i da je izmišljala četničke pobjede ili je partizanske pripisivala njima.

„Blagodareći ljevičarskim propagandnim glasilima, sukob je na opštoj ratnoj sceni bio ideološki mistifikovan i sveden oko osnovnih, vrlo pojednostavljenih ratnih odrednica: profašističke i antifašističke snage. Time je bio izostavljen onaj univerzalni kriterijum vrednovanja koji ocjene izvodi iz zbira odnosa — počevši od njihovih ideja do manifestacija, iz osnovnih koordinata ratnih relacija — za ili protiv okupatora.”¹⁴ (Đuretiću smeta što pripadnici NOP-a nisu mahali crvenim knjižicama i otkrili ideje, kao da se nije znalo ko su i za šta su, a uz to istrajava na argumentu da ni četnici nisu bili za saradnju sa okupatorima.)

Dok su četnici pasivno i statično čekali, sem kada su bili u borbama sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije, snage NOVJ nalazile su se u neposrednom borbenom sukobu sa impresivnim snagama šestorice okupatora i sa isto toliko kvislinga, uključujući i četnike,

¹² Isto, knjiga II, str. 249.

¹³ *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, str. 288.

¹⁴ V. Đuretić, *Isto*, knjiga II, str. 189.

što je iziskivalo sasvim drugu vrstu dinamike i bogatije i izražajnije oslikavanje njene fizionomije. Jer, kvantitativni redukcionizam te vrste neminovno dovodi i do kvalitativnih oštećenja i stvarnih umanjivanja snage i napora narodnooslobodilačkog pokreta.

Držeći se svoje šeme o karakteru i ciljevima našeg narodnooslobodilačkog pokreta, i o njegovoj političkoj i vojnoj strategiji, saveznička uloga i značaj prikazani su isto toliko nestvarno. Britanska politika, na čelu sa Čerčilom kao njenim glavnim protagonistom, dobila je krajnje nepovoljne ocene, koje se svode na zajednički imenitelj da nije znala šta radi. Ocenjena je kao nedorasla i smušena, uplašena od Sovjeta i opterećena vlastitim starim kompleksima o „velikosrpskoj hegemoniji”, neobaveštena i zavarana partizanskom propagandom, tako da je izgubila predstavu o kakvom se pokretu radi i zašto se bori. (Kod Maklejna na jednom mestu nalazimo da je Čerčil saopštio da će Jugoslavija posle rata biti „komunistička država”, a on mu je odgovorio: „To je njihova stvar, mi nećemo tamo živeti.”)

Sve leksičke mogućnosti jezika mobilisane su da bi se dokazala moralna i politička perfidija propagande NOP-a u zavođenju saveznika i strane javnosti, a neke od njih su: „zavođenje”, „politička varka”, „uvlačenje u mrežu”, „ljevičarska igra”, „prijetnja”, „paravan ljevičarske politike”, „sovjetonopovska igra”, „promućurna igra komunističkih snaga” itd. Po svim rezonima, britanska politika je morala ostati uz četnike, bez obzira na njihovo ponašanje i ulogu, a pošto se to nije dogodilo Đuretić je sa prezirom proglašava izdajničkom, nemoralnom i glupom što je ravno najcrnjem svetogrđu: „Stranputicom je vukla i američku politiku prema Jugoslaviji, pa je ova samo s vremena na vrijeme izražavala čuđenje samo zbog nekih britanskih ideja i interpretacija.”¹⁵ Na udar je zatim došla ne samo propaganda narodnooslobodilačkog pokreta već i britanska vojnoobaveštajna korespondencija. Autor britansku politiku u celini vidi i doživljava na sličan način kao i razočarani i gnevni četnici, a pristrasno opservira i narodnooslobodilačku borbu u Jugoslaviji i postupke njenog rukovodstva.

Da bi se dokazalo da su partizani na prevaru „preveslali” Britance, u knjizi se navodi tzv. parlamentarna igra, koja je, navodno, za zapadnu javnost bila dopadljiva, a sastojala se u tome da su se na čelo antifašističkih veća i u njihove sastave birali i postavljali ljudi samo radi političke varke. Osvobodilna fronta Slovenije, u celini, ironizira se kao primer uspelog paravana, a slično je i sa crnogorskim

¹⁵ Isto, knjiga I, str. 164.

skupštinama u Ostrogu i na Sutjesci. Nabrajaju se imena plemenitih ljudi i velikih boraca i patriota, kao što su: Ivan Ribar, Josip Vidmar, Vladimir Nazor, Svetozar Ritig, Marko Vujačić, Vlado Zečević, Vojislav Kecmanović, Savo Orović, Josip Smodlaka, Sreten Žujović, Moša Pijade i drugi, pri čemu se cinički dodaje da smo za neke pisali i navodili zvanja: senator, pop, oficir, književnik itd., a komunistima sakrivali partijsku pripadnost. Imena velikih ljudi, ne samo živih već i mrtvih, uvek su bila u funkciji društvenih mena kao moralni i podsticajni simboli. Njihova imena nisu korišćena radi toga da se bilo ko vara, već se radilo o položajima u društvenoj organizaciji koji im pripadaju, a njihova imena i delatnost korišćeni su, pre svega, za domaće mobilizatorske i političko-vaspitno-oslobodilačke potrebe, pa su, normalno, imali opravdanja i na planu međunarodnih uticaja. Svoditi to na prevaru obična je blasfemija. Jer, uspomenu na te velike ličnosti moramo čuvati i negovati slično kao što je u istoriji činjeno sa Vukom Karadžićem, protom Matejom Nenadovićem, Dosićem Obradovićem i mnogim drugim.

Opterećen opsesijom sveopšte antisrpske urote, što se opravdano mora uvažavati za situaciju 1941. godine, autor je istraživanje obavljao sa velikim podozrenjem prema svakome ko se na istorijskom horizontu pojavljivao, uključujući često i snage i faktore narodnooslobodilačkog rata, što bez odgovarajuće argumentacije deluje kao paradoks i svojevrsna insinuacija. Titovo antičetničko revolucionarno usmeravanje i njegovu odlučnost u razbijanju kontrarevolucionarne opasnosti koja je od njih pretila opasno je pred istorijom poistovećivati sa odnosom prema srpskom narodu i srpskoj radničkoj klasi. U taj red stvari autor stavlja i „mit hrvatskih partizana”, koji se izjednačava sa mitom velikosrpske hegemonije, a sastoji se u tome da su jedinice pretežno srpskog sastava u Hrvatskoj neopravdano nosile naziv „hrvatske”. Jer, za Tita i našu borbu bilo je važno da su partizanske i da ih ima što više, a manje je bilo važno hoće li se zvati srpske ili hrvatske. Uostalom, pojam „hrvatska” nije samo nacionalna odrednica već i prostorna (autor nema primedbi na nazive bosanskih jedinica). Istorijska je istina da su sve jedinice u Hrvatskoj, sem prve brigade (ličko-kordunaško-banijske), nosile lokalne i regionalne nazive, kao: lička, kordunaška, dalmatinska, banijska, slavonska, primorsko-goranska itd., i da su se nalazile u sastavu NOV Hrvatske i pod komandom njenog glavnog štaba. Prvi korpus NOV Hrvatske nazvan je u kraćoj verziji Prvi hrvatski korpus, što nije potpuno odgovaralo njegovom nacionalnom sastavu. No, bez obzira na sastav, nije se, logično, mogao nazvati srpskim. Kasnije su korpusi dobili jugoslovensku numeričku nomenklaturu i pored broja regionalne

oznake, kao 8. dalmatinski, 10. zagrebački, 12. vojvođanski, 5. krajiški itd., dok su samo: slovenački, srbijanski i makedonski označavani, osim brojem, i nacionalnim odrednicama. Tito je u depešama Kominterni i „Slobodnoj Jugoslaviji” upotrebljavao različite termine — i lokalne i nacionalne — pri čemu je često koristio naziv „hrvatski” ne da bi prevario nekoga u svetu, već zbog toga što su radio-stanicu „Slobodna Jugoslavija” slušali i hrvatski primaoci, što je na njih izuzetno podsticajno delovalo, prvenstveno na pristalice HSS. Isticanje u propagandi jedinica kao hrvatskih imalo je za cilj antiustašku destrikciju i obaranje mita o tzv. Nezavisnoj Državi, jer je toj iluziji bio podlegao veliki procenat hrvatskog življa.

Đuretiću posebno smeta tzv. poravnanje, što je značilo da se na račun borbenog angažovanja Srba u celoj zemlji skriva hrvatska pasivnost i saradnja sa okupatorom, a ne doživljava to kao Titovo nezadovoljstvo činjeničnim stanjem, a možda i neprijatnim osećanjem pred Kominternom, već to shvata kao antisrpsku tendenciju i skrivanje nacionalne sramote i njenih vinovnika u Hrvatskoj. Do te ocene se može doći analizom depeša Komunističkoj internacionali sredinom 1942. godine, u kojima se Tito izuzetno radovao masovnijem dolasku Dalmatinaca u partizane.

Za svakoga ko nije opterećen šovinizmom i nije politički slep bilo je potpuno prirodno i nužno držati otvorene sve kanale za postepeno privlačenje hrvatskih masa na pozicije oslobodilačkog pokreta i socijalističke revolucije. Antisrpsku tendenciju u tome vide samo oni koji su pripremali revanšistički obračun zbog ustaškog zlikovačkog genocida, pa su podozrevali da se ustaše, pre ili posle, ne sakriju i izgube pod nazivom „hrvatski partizani”, i da time, istovremeno, zavarava saveznička javnost. Umesto da razjasni tzv. mit o hrvatskim partizanima, autor pokušava da stvori drugi mit — o borbi četnika protiv Nemaca u Srbiji 1943. i 1944. godine.

Koliko je za istraživača značajan kriterijum selektivnosti arhivskih podataka i princip da njihova obrada ne služi kao izvoriste prizemnih podmetanja i ogovaračkih spletki najbolje se vidi iz fantastičnih polupritajenih citata i fusnota o tome kako su partizanske jake snage dejstvovale u blizini Jasenovačkog logora, ali ga iz misterioznih razloga nisu ni pokušale osloboditi ili, druga, po beskrupuloznosti slična insinuacija, kako su angloamerički bombarderi po nalogu Vrhovnog štaba upućivani samo na ciljeve u srpskim gradovima, dok su drugi (misli se na hrvatske), opet zbog slične misterije, ostajali pošteđeni. Četiri puta nas autor šamara, pominjući beznačajnu i opskurnu ličnost potpukovnika Marka Mesića, koji je kao Pavelićev legionar zarobljen u SSSR-u, a kasnije postavljen za komandanta

tamo formirane Jugoslovenske brigade (slično su Sovjeti radili i sa nekim drugim zemljama). Slučaj se izdiže na nivo principa i zloupotrebljava kao antisrpski argumenat, a uz to se pominje da se četnici u rejonu Čačka zbog njega nisu hteli predati toj brigadi, iako su to Sovjeti naredili. Navodimo tih nekoliko primera, između mnoštva drugih, ne samo zbog toga što ih je autor preneo, mada je i to pod znakom pitanja, već više zbog toga što se ničim nije ogradio od njihove autentičnosti i zlonamernosti, što istraživanju te vrste ne služi na čast.

Kvalitativni redukcionizam u odnosima Moskva — narodnooslobodilački rat naroda Jugoslavije ostvaren je na veliku štetu njegove političke i vojnostrategijske samosvojnosti. Kroz odnose u trouglu Moskva — London — NOP relacije su toliko uprošćene i svedene na nepodnošljivu meru poslušnosti prema jednoj, i na prevare prema drugoj strani.

„Tita je sticaj brojnih okolnosti dovodio u situaciju koje su ga još više upućivale da vrši izbore iz nametnutih mu ili ponuđenih varijanti nego da sam kreira razvoj događaja. Opšte uslove za ovakav izbor određivala je činjenica da je narodnooslobodilački pokret postajao okosnica i različitih savezničkih interesa prema Jugoslaviji i imenitelj njihove zajedničke ratne politike. To je izbor partizanskog komandanta činilo jednostavnijim, jer je kao disciplinovani komunista imao da se opredjeljuje samo prema varijanti koju je nudila Kominternu, odnosno sovjetska vlada.”¹⁶

Možda je autor, na osnovu različitih arhivskih izvora, mogao doći do te kardinalno pogrešne ocene, ali nju istorijska stvarnost, koja je najbolji sudija, potpuno demantuje i koriguje. Upravo je za ocenu Titove delatnosti značajno ustanoviti njegovu veliku samostalnu kreativnu moć i ulogu, povezanu sa snažnom političkom i vojnom intuicijom i odlučnošću da vlastite zamisli uporno sprovodi u delo. Na tom planu smo oštećeni redukcionizmom kvalitativne vrste, a misli se na period kada se Tito ne samo deklariseo protiv fašizma i hitlerizma već je sa svojim snagama učestvovao u odbrani zemlje još u vreme dok se Staljin nalazio u kordijalnoj Antanti sa Hitlerom, a Kominternu upravo revidirala raniju politiku. Iz toga se dalje, pomoću dokumenata Pete zemaljske konferencije i Majskog partijskog savetovanja, može videti da KPJ nije otpočela borbu tek posle napada Nemačke na SSSR, već znatno ranije. Međutim, za magistralsku ocenu Titove uloge u NOR-u još je značajnija činjenica da je on sa saradnicima samostalno odredio karakter, ciljeve, političku i vojnu

¹⁶ Isto, knjiga II, str. 249-250.

strategiju narodnooslobodilačkog pokreta, i sve načine kasnijeg organizovanja i realizovanja početnog koncepta. Organsko jedinstvo nacionaloslobodilačke borbe i revolucije nije odredila i zahtevala Kominternu, već je samorodna i originalna zamisao KPJ i Josipa Broza Tita. Moskvi je bilo važno da se što pre otpočinu oružana borba i diverzije protiv okupatorske vojne sile da bi se što više olakšao kritičan položaj na sovjetskom frontu. Revoluciju su dozvoljavali i sugerisali tek posle rata, nakon izvojevanе pobede nad fašizmom, što je staro, klasično šematsko poimanje revolucije, koja bi se, prema poznatim shvatanjima, obavezno odvijala po vremenskim fazama. Strategija masovnih narodnih ustanaka, kroz formu partizanskog rata (pored ostalih oblika dejstava), usklađena je sa političkim ciljevima i neposrednim oružanim obavezama na unutrašnjem i širem međunarodnom planu. Strategijsko težište je iz gradova preneto na široka vangradska područja i u pokret su uključeni seljaci kao glavna vojna i društvena snaga, dok je Kominternu očekivala diverzije i ulične borbe u gradovima, a kasnije generalne štrajkove i barikade.¹⁷ Organizacija i razvoj vojne sile narodnooslobodilačkog pokreta izvorna su Titova kreacija koliko i načini njene strategijske i taktičke upotrebe. Slično je bilo i sa organizacijom narodne vlasti u formi narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih veća, pri čemu se Moskva uplitala samo radi toga da uskladi relacije sa britanskim saveznikom i jugoslovenskom vladom prema ratnim koalicionim odnosima. U ustavnu i statusnu problematiku budućeg državnog uređenja, uključujući federativnu strukturu zemlje i nacionalno pitanje, niko se sa strane sa pravom arbitra nije mogao iskazati. Federativni koncept Jugoslavije ne odgovara Đuretićevoj tezi o konstituisanju Srba, ali to nije problem naše samostalnosti u NOR-u, a još manje antisrpska tendencija, već pre svega objektivna društveno-istorijska kategorija. Slično je i sa svim drugim osnovnim rešenjima koja su se ticala modaliteta borbe i njenih rezultata. Što se tiče odnosa u trouglu, u početku je iskazivano preveliko podozrenje, nesigurnost i nesamostalnost prema Velikoj Britaniji, a delom i prema Sjedinjenim Američkim Državama, ali se postepeno sticalo samouverenje i samostalnost, ne prihvatajući mnoge sugestije i stavove glavnog patrona, kao što je bio slučaj sa stanovištima u odnosu na četnike, kralja, londonsku vladu, a kasnije i na sve veći broj pitanja. Moglo bi se, nasuprot autorovoj oceni, na nešto slobodniji i demonstrativniji način postaviti teza da je Moskva, uključujući oba

¹⁷ Njeni duhovni zarobljenici u Crnoj Gori i Hercegovini pokušali su da nateraju seljake na zajednički kasan, uz primenu staljinskih kolhoznih programa.

centra — Kominternu i Staljina, više slušala i pratila šta je Tito radio i šta namerava, nego što je određivala koncepcijske ciljeve i načine oslobodilačkog rata u Jugoslaviji. Više su nam pomagali u propagandi nego idejama i materijalnim sredstvima. Tek kasnije su usledili koraci „uterivanja u kavez“, što im ipak nije uspjelo, i to upravo zbog naše nezavisne i relativno samostalne uloge u ratu.

Đuretić je smatrao da svoju prethodnu ocenu treba da ojača i sledećom konstatacijom: „Tito je više puta isticao svoju ratnu sreću, manje pominjući sticaje objektivnih okolnosti koje su uslovljavale mnoge po NOP povoljne uslove, posebno okolnosti nacionalnog i internacionalnog karaktera, koje su uticale snagom međuzavisnosti opštih i posebnih činilaca, postajući svojevrsne konjunktore za afirmaciju revolucionarne akcije.”¹⁸

Među te „povoljne uslove” Đuretić navodi pet faktora:

— Hitlerov odnos prema Srbima (autor neće da uvaži činjenicu da je i taj odnos Titu na leđa natovarao četničku kontrarevoluciju i izdaju);

— ustaški pokolj nad Srbima (korektno bi bilo naglasiti da nisu samo pokolji stvarali partizane već, pre svega, ustanička akcija KPJ);

— uticaj raznih hrvatskih centara u emigraciji, koji su pomagali levičarsku propagandu u razbijanju velikosrpske politike (očigledno je da taj faktor nije veličina ovoga reda);

— prestrojavanje hrvatskog i muslimanskog življa „nekažnjeno” na partizansku stranu (ovde je karakteristično isticanje „nekažnjeno”, kao i to što nije pomenut i četnički zavedeni, još više terorom prisiljeni deo srpskih masa koji se — sem četničkog antikomunističkog fanatizovanog vođstva — masovno i oduševljeno slio u redove NOB-a);

— dramatičan rasplet u nacionalističkom delu srpskog naroda, kako kaže autor, nije vezan za narodnooslobodilačku borbu i partizane, nego za dolazak Crvene armije, iako je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije glavni vojni obračun sa četnicima obavila pre nego što je Crvena armija prešla Dunav kod Turn-Severina.

Prema Đuretiću, tako ocrtni uslovi bili su značajniji od borbene, patriotske i revolucionarne akcije rukovodećih snaga narodnooslobodilačkog pokreta i herojskog (bez patetike) napora širokih narodnih masa svih jugoslovenskih nacija. Uslove za različita dejstva imali su i drugi, ali poređenja razmaha i rezultata pokreta ne može biti. Inače, ispada da su navedene determinante i staljinska misao bili odlučujući faktor i našeg najdubljeg i najšireg opštenarodnog i revolucionarnog preporoda, što je i Informbiro nekada tvrdio.

¹⁸ V. Đuretić, *Isto*, knjiga II, str. 250.

U ovom slučaju ne dolazi u obzir ni rezime onoga što je već rečeno, ni generalna ocena studije. Prvo zbog toga što je pri parcijalnoj analizi ovakvog obima suviše svako ponavljanje u skraćenoj i završnoj verziji, a drugo zbog toga što analiza Đuretićeve studije nije sveobuhvatna da bi se na njoj mogla zasnivati generalna i potpuna ocena. Kritički osvrt se odnosi samo na neke probleme i sadržaje knjige koji najviše iritiraju, kako u historiografskom tako i u društveno-političkom smislu, i zahtevaju da se na njih što ranije ukaže — naravno, bez pretenzije da se u svemu ima pravo. Kroz ovu analizu, iako nepotpunu, moguće je, sa mnogo sigurnosti, utvrditi da je autor u taj istraživački poduhvat ušao sa defektnih pozicija, da se metodološki pogrešno orijentisao, da je došao do mnogih naučno neprihvatljivih i objektivno neutemeljenih ocena i spoznaja. Uskom nacionalističkom optikom vršio je istorijsko rekognosciranje, obuzet teškim emocijama o tragičnoj sudbini srpskog naroda kojem je u jednom času istorije zapretila egzistencijalna opasnost. Sa takvom orijentacijom doveden je u stanje da sve Srbe shvati kao nacionalni monolit i sve podjednako u službi sudbine za vlastiti nacionalni spas. Zbog toga je za njega naučna istina da je svako ko napada četnike i ko se suprotstavlja ostalim kvislinzima, istovremeno, protivnik srpskog naroda. U Srbiji su svi antifašisti, glasi ta teza, a srpska situacija je iznad svih ideologija. Na toj premisi zasnovan je i razvijen izrazito šovinstički kompleks sa gotovo paranoičnim manifestacijama, naročito u odnosu na Hrvate, a delimično i podozrenje prema partizanskoj strani. Koliko je autor pomeren sa objektivnih, za nauku neophodnih pozicija najbolje pokazuje činjenica da je, pomno i cenzorski detaljno, dao pregled i analizu propagande narodnooslobodilačkog pokreta u toku rata (što je zauzelo veliki deo prostora), uz komentare koji se najčešće svode na navodne namere da se prevari svet, dok o propagandi tzv. drugog antifašističkog pokreta, kojem po njegovom shvaćanju pripadaju svi kvislinzi u Srbiji, uključujući i propagandna sredstva londonske vlade i četničke emigracije u SAD — gotovo nije ni reči napisao. U uvodu je naglašeno da je jedan od ciljeva toga poduhvata odvajanje propagandnih nanosa od istorijske istine, što bi značilo da je nacionalističko-kvislinška propaganda bila toliko istinoljubiva da ne dolaze u obzir nikakvi naknadni naučno-istorijski korektivi.

Međusaveznički odnosi, što je osnov studije, dati su u funkciji navedenih koncepcija i kroz optiku „jugoslovenske drame”, koja je

samo u naslovu jugoslovenska, i metodom široke i ekstenzivne ekspozicije hronološko-dinamičke vrste, sa komentarima koji su delom vispreni i realistični, a delom zamorni, dvosmisleni i krajnje pristrasni. Sve je, prosto rečeno, svedeno na to da su se Čerčil i britanska diplomatija — mahinacijama, prevarama i zavaravanjima mađioničarske vrste — uspeali zavesti i pridobiti, dok je Staljin virtuosnim gestovima našu narodnooslobodilačku borbu izvlačio na svetsku scenu sve dok nije konačno izdejstvovao njeno međunarodno priznanje. Ocene koje se odnose na procese te vrste namerno su opterećene kompleksom podozrenja prema hrvatskom emigrantskom faktoru, iako deo kritike njihove uloge nalazi svoje mesto.

Moguće je da se i recenzije te dvotomne knjige nađu pod određenim uplivom emocija, i to onih koje su vezane za sudionike zbivanja i onih koje proizlaze iz naše današnje situacije, karakteristične po narastanju nacionalističkih pojava i šovinističkih strasti. Stoga će naučna kritika, koja će se, svakako, nastaviti, pod svoju lupu, pored studije, morati da stavi i sve vrste kritičkih analiza radi širokih oslonaca za stvaranje objektivne generalne ocene i eventualnih korektiva parcijalnih sudova. Sigurno će se osporavati još mnogi aspekti knjige, ali će se, verovatno, izdvojiti i delovi koji će moći dobiti prelazne ocene različitog stepena vrednosti. Knjiga je, prema tome, kontradiktorna u stepenu u kojem je njen autor kontroverzno lavirao između različitih vlastitih političkih, ideoloških i tradicionalnih konceptata. Istorijska istina će se sigurno odvojiti od nekih pseudo-naučnih opterećenja, ali se, izvesno je, niukom slučaju neće moći spasiti i odbraniti celina knjige, alegorično kazano, zbog istog razloga zbog kojeg je brod sa nekoliko velikih rupa nemoguće spasiti od potonuća.

HISTORICAL THEMES AND „DILEMMAS”

The article does not contain a complete analysis of the book „The Allies and the Yugoslav War Drama”. It is only a critical account of those problems whose presentation and analyses contained in the book differ most from the facts known to date, and from their assessments by historiography. The introductory part of the account contains a warning concerning the title of the book, because the word „drama” and the foremost placement of the word „Allies” provoke confusion. The text of the book contains mostly an argument on the three closely interconnected problems concerning the „Greater Serbian hegemony”, „anti-fascist” nature of the chetnik movement and a hyperbolical role of the Allies in the war and revolutionary developments in Yugoslavia.

The discussed hegemony of the Greater Serbian bourgeoisie is a phenomenon not identical and synonym for the „hegemony on the part of the Serbian people” in the Kingdom of Yugoslavia. The hegemonistic pretensions are not realized by a greater economic power only, as the author of the book claims, but also by application or effects of numerous other factors, such as: military power, international position, historical traditions, the role in the World War I, the administrative organization and apparatus, etc. Although the existence of hegemony, however, cannot be *per se* the cause and justification for the subsequent genocide and bloody repression, the scientific usage tells us that its former existence should not be negated because of everything that happened in the April war and during our national liberation war. The author of the book needed such a thesis because of the general content of his concept, according to which the Serbian people came in the course of the World War II into a specific, difficult, position because of a phobia against Serbs on the part of the Germans and others, so that it had to fight in all possible ways and manners for its survival. Because of this, the author gives a negative assessment also of the coup d'état of March 27, 1941. He is moved by the same motive when he gives a positive assessment of the infamous and capitulating „Appeal to the Serbian people” whose sole purpose was to pacify Serbia for the account of the German occupier.

In the article are disputed such criteria of the author of the book according to which the anti-fascist forces in Yugoslavia included not only the so called chetnik movement but also the quisling and organizations of Milan Aćimović, Dimitrije Ljotić and Milan Nedić. Such a qualification of these quisling organizations and forces has not been given by any of research workers in the field of Yugoslav history to date. By using the will for existence and survival as an argument, the treasonable and counter-revolutionary role of the chetniks cannot be explained and justified from several very obvious convincing reasons: the chetniks were themselves taking part in repressions against the Serbian people in Serbia, while collaborating outside Serbia, where the regime of occupation was different, not only with the occupiers but also with the ustashis, who were conducting bloody pogroms against the Serbian people in the so called Independent State of Croatia. And, finally, the author's thesis that one can at the same time collaborate with the fascist occupier and be an anti-fascist is simply a nonsense. Further on the author's

claim is disputed that the chetniks collaborated with the occupier only on a tactical and temporary basis, since it is well known that the chetniks remained in the service of the occupier till the very end. Here the author of the article reminds us that the policies of the Western Allies from 1943 and on kept an increasing distance between themselves and the chetniks because of this very reason. The chetniks' so called cooperation from tactical reasons with the occupiers, with the aim of realization of anti-communist programmes, deserves only moral indignation and political denouncement.

The article argues against the manner in which the role of the Allies in the World War II developments in Yugoslavia is shown by the author of the book; they were shown not only as arbiters but, what is more, as initiators and even creators of all political and military decisions and actions, particularly on the line National Liberation Movement — Moscow. The role of the domestic revolutionary factor has been presented in false light, even with insult, as of an obedient executive of all intents and directives from abroad. The author's own concept of the revolutionary factor, of its creativeness and consistency in fighting in the process of realization of liberation and revolutionary missions is only partly substantiated and illustrated by examples. In this context we also see an assessment of the so called left-wing propaganda, on which subject the author of the book writes most enviously and with a surprising disinclination, while not even mentioning the activities of the chetnik, Greater-Serbian, quisling, political emigrant, and other political propagandist centres. The syndrome of anti-Groatism is mostly expressed by an analysis of propagandistic and other activities of Croatian emigrant circles in the USA and in London. Mistrustful attitude is expressed not only towards different Croatian bourgeois and other right-wing forces but also towards many actions undertaken in the war by the leadership of our national liberation struggle. Such an attitude towards the latter must be particularly denounced and assessed as belatedly written pamphlet.

RESUME

THEMES ET „DILEMMES" HISTORIQUES

Cet article ne contient pas une analyse complète de l'étude „Les alliés et le drame de guerre yougoslave" mais bien un aperçu des problèmes dont la présentation est le plus en désaccord avec les vérités et les jugements historiques connus jusqu'ici. Dans sa partie introductive cet aperçu appelle à la mise en garde devant le titre de ce livre qui par son syntagme „drame" et par la mise au premier plan des alliés provoque un dilemme. Au fait, ce texte se rapporte au débat de trois problèmes étroitement liés entre eux et relatifs à l'„hégémonie pan-serbe", au caractère „antifasciste" du mouvement des tchetniks et au rôle hyperbolique des alliés dans les processus de guerre et révolutionnaires sur le sol yougoslave.

L'hégémonie de la bourgeoisie pan-serbe, citée dans ce livre, n'est pas la notion adéquate à l'„hégémonie du peuple serbe" au sein du Royaume de Yougoslavie, non plus que son synonyme. Les prétentions hégémoniques ne se

présentent pas uniquement par un plus grand pouvoir économique, ce qui est la thèse de l'auteur, mais aussi par nombre d'autres facteurs, à savoir: le pouvoir militaire, la position dans les relations internationales, la tradition historique, le rôle joué dans la première guerre mondiale, l'appareil administratif, etc. Pourtant, l'existence de l'hégémonie ne peut être la cause et la justification du génocide et des représailles sanglantes, mais, d'autre part, par respect de la science, elle en doit pas être niée à cause de tout ce qui s'est passé au cours de la guerre d'avril et de la lutte de libération nationale. L'auteur de l'étude a eu besoin de cette thèse en vue d'assurer la cohésion à sa conception selon laquelle, dans la deuxième guerre mondiale, par suite de la serbophobie germanique et autre, le peuple serbe se trouvait dans une situation difficile et spécifique et a dû par tous les moyens se préoccuper de sa survie biologique. Pour toutes ces raisons, l'auteur porte un jugement défavorable sur le coup d'Etat du 27 mars 1941. Pour les mêmes motifs, il porte un jugement positif sur l'"appel" honteux et capitulaire au peuple serbe qui ne fut autre chose que la pacification de la Serbie pour le compte de l'occupant allemand.

Dans cet article sont contestés aussi les critères de l'auteur d'après lesquels les forces antifascistes sur notre sol comprenaient entre autres, non seulement le mouvement des tchetniks mais aussi des garnitures quislings de Milan Acimović, de Dimitrije Ljotić et de Milan Nedić. Un pareil alignement de ces forces quislings n'a jamais été fait jusqu'ici par des chercheurs historiques. Le seul argument de la lutte pour l'existence ne suffit pas à expliquer et justifier la trahison et le rôle contre-révolutionnaire des tchetniks, et cela pour plusieurs raisons fort convaincantes. Les tchetniks ont eux-même exercé des représailles contre le peuple serbe. En dehors de la Serbie, sous un régime d'occupation différent, ils ont collaboré non seulement avec l'occupant mais aussi avec les Oustachis qui perpétrèrent de persécutions sanglantes contre le peuple serbe au sein du soi-disant Etat indépendant croate. Enfin, la thèse de l'auteur selon laquelle on peut être à la fois collaborateur et antifasciste est insoutenable. L'argument de l'auteur selon lequel il s'est agi de tactique et de collaboration temporaire avec l'occupant est contesté du fait que les tchetniks ont été jusqu'à la fin au service de l'occupant et que, déjà depuis 1943, les alliés s'en furent distanciés. La collaboration pour des raisons tactiques et dans une optique anti-communiste est digne d'indignation morale et de condamnation politique.

Dans cet article, on polémise avec l'auteur du livre sur le rôle surestimé des alliés dans les événements yougoslaves, car dans l'étude, ceux-ci sont présentés non seulement en tant qu'arbitres mais aussi en tant qu'initiateurs et créateurs politiques et militaires de toutes les décisions et de marches, notamment suivant la relation entre le mouvement de libération nationale des peuples de Yougoslavie et Moscou. Le rôle du sujet révolutionnaire national est présenté contrairement aux réalités, voire en de termes injurieux, parce que réduit à un docile exécuteur des intentions venues de l'extérieur. En partie, y est prouvée et illustrée par des exemples la conception originale du sujet révolutionnaire, son esprit de création et militant conséquent dans l'exercice des missions libératrices et révolutionnaires. Dans ce contexte apparaît aussi l'appréciation de la propagande de la Gauche, que l'auteur traite de façon tendencieuse et avec un étonnant manque de sympathie, alors qu'il ne dit pas un seul mot sur la propagande des milieux et organes tchetniks, pan-

serbes, quislings et de l'émigration. Le syndrome d'anti-croatisme est le plus exprimé par l'étude de la propagande et de l'action des milieux de l'émigration croate aux Etats-Unies et à Londres. Une approche soupçonneuse est exprimée non seulement à l'égard des diverses forces croates bourgeoises et autres de droite mais aussi à l'égard de différents acts de la direction de la lutte de libération nationale, ce qui est surtout condamnable et doit être considéré comme un pamphlet tardif.

РЕЗЮМЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ ТЕМЫ И „ДИЛЛЕМЫ”

В статье не дается комплексный анализ научного труда „Союзники и югославская военная драма”, но освящаются те проблемы, обработка которых весьма отличается от до сих пор известной истины и историографических оценок. Во вводной части статьи обращается внимание на заглавие монографии, в котором слово „драма” и выдвижение союзников в первый план вызывают недоумение. Текст, в основном, относится к обсуждению трех взаимно тесно связанных проблем, касающихся „великосербской гегемонии”, „антифашистского” характера четничества и гиперболической роли союзников в военных и революционных процессах на югославской земле.

Гегемония великосербской буржоазии, о которой здесь речь идет, не является синонимом и тождественным понятием с „гегемонией сербского народа” в Королевстве Югославия. Гегемония не достигается только при помощи экономического могущества, в чем заключается тезис труда, но и при помощи многочисленных других факторов, среди которых можно выделить военную мощь, международную позицию, исторические традиции, роль в первой мировой войне, административный аппарат и др. Однако, гегемония не может быть причиной и оправданием геноцида и кровавых репрессий, но также, из-за научных узусов, ее нельзя отрицать, имею в виде все то, что случилось в ходе апрельской войны и народно-освободительной борьбы. Автору труда такой тезис был нужен для того, чтобы объединить в целое свою концепцию, согласно которой сербский народ в течение II мировой войны, вследствие германской и другой сербофобий, попал в специфичное, тяжелое положение, вынуждавшее его любым способом бороться за свое биологическое существование. Поэтому автор отрицательно оценивает и переворот от 27 марта 1941 года. По этой же причине он положительно относится к позорному и капитулянтскому „призыву сербскому народу”, единственный смысл которого заключался в пацификации Сербии за счет немецкого оккупанта.

В статье оспариваются критерии автора, на основании которых в антифашистские силы на нашей земле зачисляется не только так называемое четническое движение, но и коллаборационистские аппараты Милана Ачимовича, Димитрия Лётича и Милана Недича. Эти коллаборационистские силы ни один историк-исследователь до сих пор не присое-

динил к антифашистским силам. Существованием нельзя объяснить и оправдать четническую предательскую и контрреволюционную роль по нескольким убедительным причинам. Четники принимали участие в репрессиях над сербским народом, а вне Сербии, где оккупационный режим был иной, они сотрудничали не только с оккупантами, но и усташами, проводившими кровавые погромы над сербским народом в так называемом Независимом Государстве Хорватия. Вполне понятна несостоятельность тезиса автора о том, что одновременно можно быть сотрудником оккупанта и антифашистом. Оспаривается аргумент автора, что это было тактическое и временное сотрудничество с оккупантом, ибо четники остались до конца в службе оккупанта, а политика западных союзников отмежеввалась от них в 1943 году. Моральное презрение и политическое осуждение заслуживает так называемое сотрудничество по тактическим причинам, с целью реализации антикоммунистических программ.

В статье полемизируется с автором в связи с его нереальным объяснением роли союзников в югославских событиях: в труде они представлены не только как арбитры, но и как зачинатели, политические и военные создатели всех решений и поведений, особенно в отношениях народно-освободительное движение народов Югославии — Москва. Роль отечественного революционного субъекта представлена нереально, даже обидно, ибо он дается как послушный исполнитель всех внешних требований. Частично доказывается и в примерах иллюстрируется собственная концепция революционного субъекта, его творческая способность и боевая последовательность в практическом выполнении освободительной и революционной миссии. В связи с тем возникает и оценка так называемой левой пропаганды, о которой автор пишет крайне завистливо, без и малейшей благосклонности, причем о пропаганде четников, великосербских, коллаборационистских, эмигрантских и других центров он не написал ни слова. Синдром антихорватства наиболее четко проявляется при обработке пропаганды и деятельности хорватских эмигрантских кругов в США и Лондоне. Подозрительное отношение выражается не только по отношению к различным хорватским буржуазным и другим правым силам, но и к многим поступкам руководства народно-освободительной борьбы, что заслуживает осуждение и потому, что представляет собой запоздалый памфлет.